

Första och andra klassens badare

Urbana badhus i Finland 1893–1928

Julia Svarvar

doi.org/10.23995/tht.115723

I artikeln undersöks den urbana badhuskulturen i Finland ur ett klassperspektiv. Industrialiseringen och urbaniseringen hade lett till sanitära utmaningar i städerna och urbana badhus uppfördes som ett led i att höja hygiennivån och främja invånarnas hälsa. I Finland inrättades ett fyrtiotal urbana badhus med olika badformer och avdelningar för olika samhällsklasser sida vid sida med en redan etablerad bastukultur. Badhusen uppfördes främst av privata aktörer och den aktivaste perioden för uppförandet var från 1870-talet till 1920-talet. I artikeln identifieras och analyseras klassmarkörer i badhusens planlösningar och interiörer. Vidare undersöks hur badhusens arkitektur kan ses som en form av maktutövande i och med att de tydligt gjorde skillnad på vilka samhällsklasser som erbjöds mer bekvämligheter och vilka som erbjöds mer enkla badupplevelser.

Nyckelord: *urbana badhus, klass, hygien, makt, Foucault*

Under 1800-talet och början av 1900-talet ökade intresset för att uppföra urbana badhus och byggnaderna blev ofta kopplade till de nationella folkhälsoprojekt som vid tiden fick allt större utrymme i samhällsdiskussionen. Urbana badhus uppfördes med tanke på olika samhällsklassers behov och anpassades enligt de uppfattningar man hade om hälsa och hygien i relation till olika befolkningsgrupper. Finland var inget undantag och urbana badhus med olika badformer och avdelningar för olika samhällsklasser inrättades sida vid sida med en redan etablerad bastukultur. Industrialiseringen och urbaniseringen hade lett till sanitära utmaningar i städerna och badhusen uppfördes som ett led i att höja hygienivån och främja invånarnas hälsa. Fokus riktades särskilt mot arbetarklassens bostadsförhållanden och personliga hygien. Smuts och orenlighet kopplades samman inte bara med sjukdom och fattigdom utan också med obildning, dålig moral och ociviliserat manér. Upprätthållandet av god hälsa samt rena gator och hem blev viktiga politiska frågor för att säkra en positiv samhällsutveckling. Den personliga hygien sågs därför inte bara som en individuell angelägenhet utan en samhällelig sådan.¹ Det var i denna kontext som badhusen uppfördes och de kan därför anses ha haft en ideologisk funktion utöver den praktiska.

De finländska badhusen var vanligen indelade i två olika avdelningar, första klassens bad och andra klassens bad. Avdelningarna hade olika prisklass och utformning, och valet av bad och vilken badupplevelse som erbjöds var på så vis

1 Tom Crook, "Schools for the moral training of the people: Public Baths, Liberalism and the Promotion of Cleanliness in Victorian Britain", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 13:1 (2006), 21–23; Minna Harjula, *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveystalitiikka 1900-luvulla*, (Tampere: Tampere University Press, 2007), 16–19; Sun-Young Park, *Ideals of the Body. Architecture, urbanism, and Hygiene in Postrevolutionary Paris*, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2018), 9–10; Kirsi Saarikangas, *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*, (Helsinki: SKS 2002), 61 & 72–74.

beroende av badarens personliga ekonomi. Indelning i olika klasser där bland annat komfort och betjäning var relaterat till pris var vanlig också i andra sammanhang som exempelvis tåg, hotell och kaféer. I badhusens fall syns klass också i texter rörande badhusen och första klassens badare beskrivs exempelvis som "herrska-pet", "ståndspersoner" och "damer och herrar", medan andra klassens badare främst definieras som arbetarbefolkningen. Avdelningarna beskrivs i sin tur som "första klassens avdelning", "herrska-badstuga" och "finare badstuga" samt "andra klassens avdelning", "folkbadstuga" och "arbetarbadstuga". Utgående från det bevarade materialet är det inte möjligt att få reda på exakt vem som besökte badhusen, men enligt dessa beskrivningar går det att anta att första klassens bad riktade sig till det som kan beskrivas som medelklass och högre samhällsklasser medan andra klassens badavdelningar var avsedda för arbetare och mindre bemedlade.

Syftet i artikeln är att granska hur klass syns i de finländska urbana badhusens planlösningar och interiörer. Genom arkitekturanalys av ritningar och diskursiv läsning av samtida tidningsartiklar och texter rörande badhus granskas vilka klassmarkörer som går att urskilja i badhusens rumsindelningar, material, inredningar och möblemang samt hur badhusen kan placeras in i en samtida internationell folkbadrörelse. Vidare undersöks hur badhusen kan ses som uttryck för social kontroll och utövande av makt i och med att de reflekterar en samhällskultur där människor från olika samhällsklasser ansågs ha olika hygienbehov. Centrala forskningsfrågor är därför: Hurudant uttryck tar sig klass i badhusens planlösningar? Skiljer sig interiörerna ifrån varandra beroende på klass? Vilka badupplevelser erbjöds olika samhällsklasser?

Min kartläggning av de urbana badhusen inkluderar ett fyrtiotal i tjugotre städer runt om

i Finland.² Badhusen uppfördes i självständiga byggnader, i gårdsbyggnader, i bostadshus och ett antal i byggnader med annan verksamhet som hotell och elektricitetsverk. Den aktivaste perioden för uppförandet av urbana badhus var från 1870-talet till 1920-talet.³ Jag har valt att dela in mitt material i två större grupper. Den ena gruppen inkluderar badhus med många olika badformer och avdelningar och består av 27 badhus och den andra gruppen inkluderar 13 mindre badhus som utöver bastubad innefattade mindre karbadsanläggningar, duschar eller ångskåpsbad. Det är främst de badhus med stort badutbud jag kommer att presentera i denna artikel, medan de mindre omfattande kommer att fungera som jämförelsematerial. I artikeln presenteras tio badhus från åtta olika städer under tidsperioden 1893–1928.⁴ De presenterade badhusen har valts för att få variation i tidsperiod samt variation i städer och städernas storlek. Att en variation i badhusens arkitektur och verksamhet finns representerade har också beaktats i urvalet.

Materialet består i huvudsak av ritningar och beskrivningar av badhusen i samtida dagspress samt arkivmaterial som rör badhusens verksamhet och uppförande. Inventarielistor från

- 2 Städerna inkluderar Björneborg, Borgå, Ekenäs, Fredrikshamn, Gamlakarleby, Hangö, Helsingfors, Jakobstad, Kotka, Kristinestad, Lovisa, Mariehamn, Nykarleby, Nystad, Nådendal, Raumo, St. Michel, Tammerfors, Tavastehus, Uleåborg, Vasa och Åbo, samt Viborg som idag ligger i Ryssland. Det fanns också ett stort antal allmänna bastur både i de ovan nämnda städerna samt i övriga städer i Finland under denna tidsperiod.
- 3 Några större badhus uppfördes tidigare under 1800-talet, till exempel i Helsingfors öppnade Mariebad 1829. I Nyslott och Vasa uppfördes ännu 1933 respektive 1952 två urbana badhus, men det var snarast bastubyggnader i flera våningar. Efter 1920-talet uppfördes också simhallar, men det är en badutveckling som är närmare sammankopplad med motion än med vardaglig hygien.
- 4 Badhuset Mariebads verksamhet i Helsingfors började redan 1829, men interiörbilderna som inkluderats är tagna år 1913 och visar således på hur verksamheten såg ut då. Själva badhusbyggnaden är från år 1844.

badhusen samt fotografier och interiörritningar finns sparsamt bevarade men bidrar till åskådliggörandet av badhusens interiörer. Badhusen omnämns sporadiskt i stadshistoriker och andra historiker, men vanligen inte som en skild badform utan i samband med kurorter eller allmänna bastubyggnader.⁵ Badhusen omnämns också knapphändigt i samtida myndighetsdokument och hälsonämnders årsberättelser. Det är främst i samtida hälsotidskrifter som badandets positiva effekt på hälsan lyfts fram, och allmänna badhus och bastur omtalas och diskuteras också i viss mån trots att mer specifik information om badhusen saknas.⁶ Det var vanligen privatpersoner som startade badhusverksamheten, både när det gällde större och mindre badhus. I flera fall bildades också aktiebolag för badverksamheten, och i ett par fall stod kommunen som ägare eller delägare. De privata aktörerna var bland annat handlare, byggmästare, jurister, guvernörer, konsuler, apotekare, bankdirektörer, borgmästare och stadsläkare och kan således tolkas ha hört till de högre samhällsklasserna.

För att kunna analysera hur klass syns i badhusens arkitektur behandlas till först hur badhusen kan ses som verktyg för social kontroll och disciplinering samt hur offentliga badhus utformats och granskats i internationell forskning. Därefter identifieras och analyseras klassmarkörer i badhusens planlösningar och interiörer. Avslutningsvis undersöks hur badhusens arkitektur

- 5 Se t.ex. Liisa Suvikumpu, *Suomalaiset kylpylät. Kottimaisen kylpyläkulttuurin historiaa*, (Helsinki: SKS, 2014); Sven-Erik Åström, "Stadssamhällets omdaning" i verket *Helsingfors stads historia*. IV delen, andra bandet: [Perioden 1875-1918], red. Ragnar Rosén m.fl. (Helsingfors: Helsingfors stad, 1956), 190–200. Suvikumpu behandlar kurorter i Finland och lyfter fram bl.a. Domus bad i Viborg. Åström har i samband med beskrivning av vattenförsörjningen i Helsingfors ägnat ett par sidor åt badhusen i Helsingfors. Utvecklingen av vattenledningsverk bidrog till förbättrade bad- och tvättmöjligheter i städerna. Åström lyfter fram både mindre badstugor och ett antal av de större badinrättningar som fanns i Helsingfors.
- 6 T.ex. diskuteras badande i *Suomen Terveystieteiden ja Lääketieteen Tiedelehti och Tidskrift för Hälsovård*.

ur ett klassperspektiv kan ses som en form av utövande av makt och disciplinering samt hur den finländska badkulturen kan placeras in i den samtida internationella folkbadrörelsen.

Badhusen som verktyg för social kontroll och disciplinering

De finländska badhusen behöver förstås som ett led i en större, internationell utveckling av urbana badhus. Ett forskningsperspektiv som lyfter frågan om badhusens funktion som ideologiska verktyg har bland annat använts av Tom Crook, Olga Petri och Andrea Renner. De har granskat de engelska, ryska och amerikanska badhusen omkring sekelskiftet 1900 som redskap för social kontroll och disciplinering samt som konkreta åtgärder i nationella folkhälsoprojekt.⁷ Deras forskning har varit av betydelse för förståelsen av hur badhusens åtskillnad och identifiering av olika samhällsklasser kan ses som en form av maktutövande över personlig hygien, även i det finländska materialet. Intresset för badhus var ett internationellt fenomen och man kan se en snarlik utveckling i exempelvis Tyskland och Sverige där man också uppförde badhus med avdelningar och prissättning för olika samhällsklasser.⁸

Generellt sett kan man förstå badhusprojektens uppkomst som ett sätt för att förbättra, säkra och styra befolkningens hygien och hälsa. Michel Foucault beskriver att den ”moderna staten” började eftersträva att inte bara integrera

individer i samhället, utan också att definiera hur individerna skulle vara och leva. Premisser för god hälsa och välmående dikterades och de förmedlades och övervakades av olika instanser i samhället som polis, hälsoförespråkare och den egna familjen.⁹ Det sträckte sig inte bara till en övervakning och disciplinering av individer utan handlade också om att reglera och normalisera befolkningen enligt bestämda premisser.¹⁰ Foucault har beskrivit maktutövande på varierande sätt och har använt begrepp som biomakt och pastoral makt. Han har också granskat hur subjekt, maktförhållande och maktutövande kan relateras till varandra, vilket är en utgångspunkt i denna artikel.¹¹

Maktförhållanden är möjliga att urskilja mellan individer och grupper, och utgångspunkten är vanligen att en individ eller grupp utövar makt över en annan.¹² Foucault beskriver att maktrelationer är rotade i samhället och i det sociala, och att leva i ett samhälle är att leva i en verklighet där det är möjligt för en del att styra över andras handlingar och varande. Maktrelationer kan analyseras utgående från att det finns ekonomiska skillnader, att det finns intresse för att upprätthålla privilegier, övervakning och regler, vanor och seder och så vidare.¹³ Det handlar i grund och botten om att det i en maktrelation finns vitt skilda utgångspunkter som står i kontrast till varandra, men trots att den ena domi-

- 7 Se t.ex. Crook, “Schools for the moral training of the people”, 21–47; Andrea Renner, “A Nation that Bathes Together: New York City’s Progressive Era Public Baths”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 67, No. 4 (2008), 504–531; Olga Petri, “At the bathhouse: municipal reform and bathing commons in late imperial St. Petersburg”, *Journal of Historical Geography*, Vol. 51 (2016), 40–51.
- 8 Se t.ex. Brian K. Ladd, “Public Baths and Civic Improvement in Nineteenth-Century German Cities”, *Journal of Urban history*, Vol. 14 No. 3 (1988), 372–393; Inga Kindblom, *Badhus. Bad och badande före 1950*, (Stockholm: Riksantikvarieämbetet 1995), 34–38.

- 9 Michel Foucault, “The Subject and Power” i verket *Power. Essential Works 1954–84: Volume Three*, ed. James D. Faubion (UK: Penguin Classics 2020), 334; Michel Foucault, “*Society must be defended*”. *Lectures at the Collège de France, 1975–76*, (New York: Picador 2003), 244.
- 10 Foucault, “*Society must be defended*”, 246; Michel Foucault, *History of Sexuality, Volume 1. The Will to Knowledge*, (UK: Penguin Classics 2020), 144; Saarikangas, *Asunnon muodonmuutoksia*, 69.
- 11 Foucault, *History of Sexuality*, 139–144; Foucault, “The Subject and Power”, 326–327 & 332–335.
- 12 Foucault, “The Subject and Power”, 337.
- 13 Foucault, “The Subject and Power”, 343–344.

nerar den andra finns det också möjlighet till motstånd och interaktion.¹⁴

Förutom att förstås som en metod för kommersialisering av badande kan de finländska badhusen också ses som ett sätt att kontrollera och utöva makt över vilken typ av badupplevelse som var möjlig beroende på ens ekonomiska och sociala ställning. Ett behov av tillgång till badmöjligheter uppstod när normer kring vad som ansågs vara god hygien tog form. Den finländska badhusverksamheten startades i de flesta fall upp av privatpersoner, vilka vanligen tillhörde det som kan beskrivas som medelklass eller högre samhällsklass. Det är således troligt att badhusens initiativtagare tillhörde den samhällsklass som erbjöds första klassens bad och att det var deras syn på hygien och vad som var lämpliga badformer för olika samhällsklasser som kom att präglade hur badhusen tog sig uttryck. Det var vanligt också utomlands att hygiennormer och badhusuppförande styrdes av högre samhällsklasser för lägre samhällsklasser och att de utformades på det vis som de ansåg var lämpligt, och inte utgående från en efterfrågan från exempelvis arbetarklassen.¹⁵

Foucault lyfter fram att när maktrelationer undersöks finns det skäl till att utgå från motståndet som finns mot olika former av makt, för att på så vis kunna urskilja och definiera maktförhållanden.¹⁶ Det finns vanligen bestämmelser om en byggnads användningsområden, men användaren har också möjlighet att själv välja om hen följer förutbestämda regler och rekommendationer eller inte. Det är således vanor och rutiner samt användarnas egna tolkningar av hur ett utrymme ska brukas som avgör hur en plats eller en byggnad används och vilken betydelse den ges

och får.¹⁷ I badhusens fall kan det handla om att undersöka vilka förutbestämda föreställningar som fanns om vilka badupplevelser som passade vilka samhällsklasser och hur den personliga hygien kontrollerades enligt klass och ifall detta möttes av motstånd.

Det verkar inte ha funnits en specifik badhus-typologi i det finländska samhället och inte heller någon instans som dikterade badhusens utseende eller arkitektur. Badhusens arkitektur kom att präglas av samtida stiltrender som exempelvis jugend och det är också möjligt att urskilja utländska influenser från till exempel tyska badhus i tegel. Utomlands återfanns det i sin tur badhustypologier som tog sig olika uttryck beroende på land. De amerikanska badhusen som riktade sig till arbetarklassen tog exempelvis intryck från tyska *Volksbad*. I ett par fall omnämns den tyska badhuskulturen också i dagstidningarnas beskrivningar av de finländska badhusen.¹⁸ Andrea Renner beskriver att den amerikanska samt tyska badhusidén för lägre samhällsklasser var badhus med duschar i separata bås och skilda avdelningar för kvinnor och män. Badhustypen presenterades som funktionell, ekonomisk och lätt att reproducera. De individuella duschbåsen introducerade idén om badande som en individuell aktivitet framom en kollektiv.¹⁹ Socialt umgänge förhindrades både genom att det inte fanns sociala utrymmen och genom att utrymmen övervakades. Det var fullt fokus på det praktiska rengörandet av kroppen.²⁰ De finländska badhusen övervakades också i viss mån både av anställda vid badhuset och av myndigheter och polis. En del direktiv för badhus och bastur återfinns i polisordningar, exempelvis beslut om öppethållningstider och övervakning samt om skilda badtider eller avdelningar för

14 Foucault, "The Subject and Power", 347–348.

15 Renner, "A Nation that Bathes Together", 504–505; Ladd, "Public Baths and Civic Improvement in Nineteenth-Century German Cities", 376–380.

16 Foucault, "The Subject and Power", 329.

17 Park, *Ideals of the body*, 23–24; Saarikangas, *Asunnon muodonmuutos*, 32.

18 Se t.ex. "Helsingfors har för kort tid sedan ökat med en ny badinrättning", *Östra Finland*, 24.1.1895, nr 20.

19 Renner, "A Nation that Bathes Together", 507–510.

20 Renner, "A Nation that Bathes Together", 519–520.

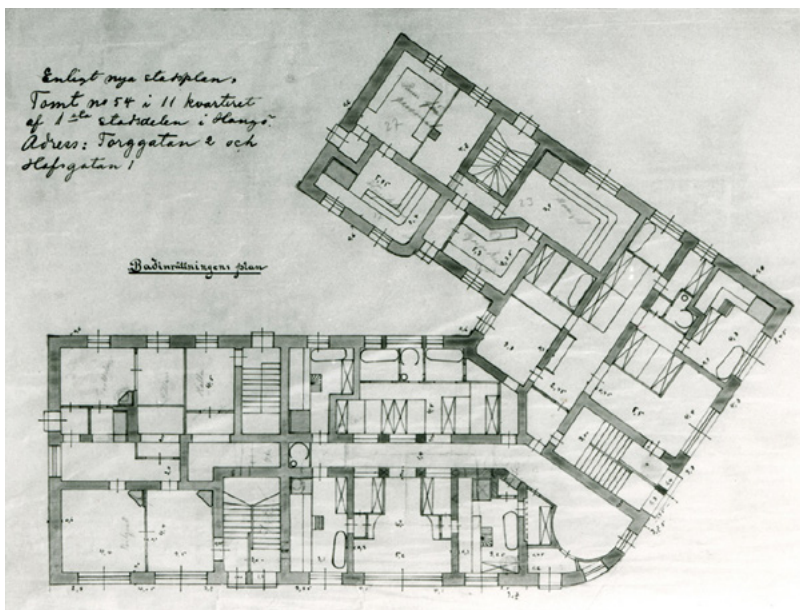

Bild 1. Lars Sonck, *Detalj av planritning för Hotell och Bad Continental i Hangö, 1898.* Bild: Hangö museum, licens CC-BY-SA.

Bild 2. Lars Sonck, *Fasadritning till Hotell och Bad Continental i Hangö, 1898.* Bild: Hangö stad, byggnadstillsynen, alla rättigheter reserverade.

kvinnor och män. Badhusen skulle också vara rena, snygga och fria från drag.²¹ I de finländska badhusen framkom idén om effektivitet och det praktiska i andra klassens bad medan socialiseringen och det gemensamma tog sig annat uttryck i och med den väl etablerade bastukulturen. Första klassens bad hade i sin tur fokus på bekvämlighet och att göra badandet till en njutningsfull och privat stund.

I denna undersökning är det särskilt intressant att undersöka hur klasser separerades och defi-

nierades. De finländska badhusen kom att präglas av att bastubadet var en etablerad badform för arbetarklassen och att högre samhällsklasser saknade tillfredsställande vardagliga badmöjligheter. Det fanns en idé om hur badhusen skulle användas och en idé om vilken typ av badupplevelse som passade olika samhällsklasser. Upplägget ger möjlighet till reflektion över vad själva tvättandet av kroppen innebar beroende på klasstillhörighet, vilket både Crook och Petri gjort rörande de brittiska och ryska offentliga badhusen. Vilka badtillbehör som erbjöds och hur möblemangen och interiörerna tog sig uttryck skiljer sig från varandra beroende på av-

21 Se t.ex. *Polisordning för Åbo*, 1.1.1908.

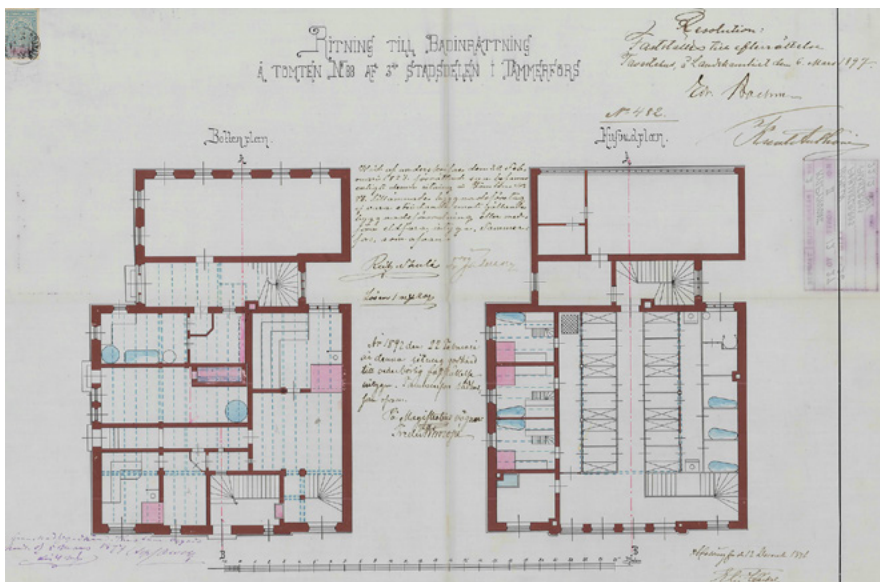
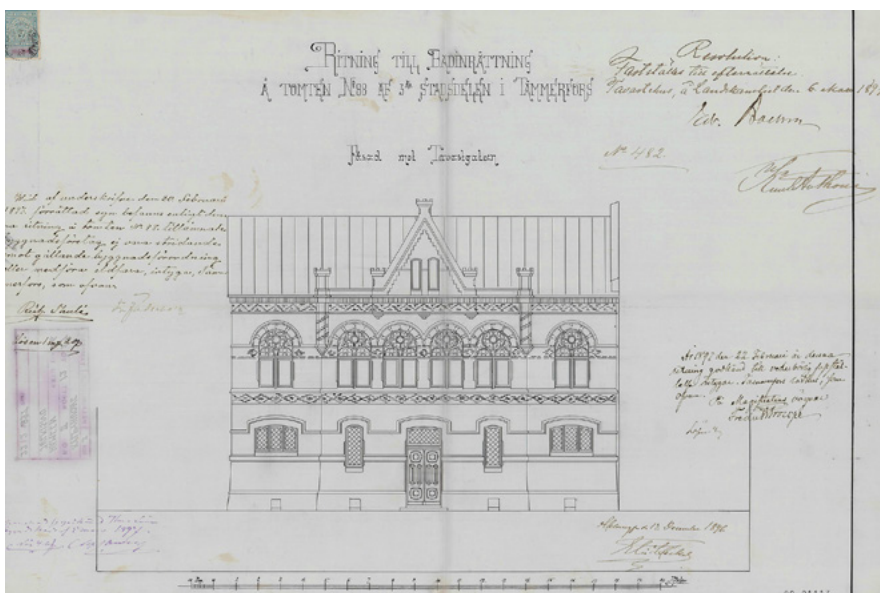

Bild 3. Elia Heikel, *Plan- och fasadritningar för Tammerfors badinrättning*, 1896. Bild: Tampereen kaupunginarkisto, alla rättigheter reserverade.

delning både i badhus utomlands och i Finland. Avgiften för bad bestämdes också av vilken klass av bad det handlade om, anspråkslösare bad var billigare och mer avancerade dyrare. Ju högre samhällsklass man tillhörde desto större möjlighet till lyx.²² Vem som ansågs ha rätt till bekvämlighet och njutning blir med andra ord viktiga utgångspunkter i granskandet av badhusens verksamhet.

Badhusens planlösningar

Det har uppförts ett fyrtiotal urbana badhus i varierande storlek i Finland och de tio som behandlas i denna artikel har uppförts eller varit verksamma mellan åren 1893–1928. Det finns tre klassmarkörer som tydligt går att urskilja i det bevarade ritningsmaterialet för badhus med olika klassavdelningar samt i beskrivningar av dem i dagspressen. Den första markören är att avdelningarna skildes åt med hjälp av separata ingångar eller att de inrättades på olika våningar i byggnaden. Första klassens badgäster gick vanligen in genom huvudingången medan andra

22 Crook, "Schools for the moral training of the people", 33–34; Petri, "At the bathhouse", 42–43.

klassens badgäster fick slinka in genom en bakdörr på innergården eller genom en anspråkslös sidoingång. På så vis behövde olika samhällsklassers rörelse inne i badhuset inte korsas och det blev tydligt redan innan badgästen steg in i badhuset var hen hörde hemma. Det kan tolkas som att herrskapet inte hade något att dölja, medan arbetarna skulle upprätthålla sin hygien i det dolda. Ifall det handlade om separata våningar var andra klassens bad placerade på första våningen eller i källarvåningen och första klassens bad på de övre våningarna. Biljettförsäljningen var placerad i entrén och badgästerna skildes åt efter att de betalade för sitt bad.

Ett exempel på detta är badhuset Bad Continental som öppnade år 1900 i Hangö, i Hotel Continental ritat av Lars Sonck (bild 1 & 2). En av huvudentréerna var ingången till första klassens bad. Badinrättningen fanns i sin helhet på första våningen och stora fönster var inplanerade i den dyrare avdelningen. Till andra klassens bad gick man in via en liten ingång på byggnadens baksida.²³

I ett badhus i Tammerfors, enligt en ritning av Elia Heikel från år 1896, var ingången gemensam för samhällsklasserna och de skiljdes i stället åt genom avdelningarna på olika våningar (bild 3). Andra klassens avdelning eller folkbadstugan fanns på första våningen och första klassens avdelning på den övre våningen. Också i denna badinrättning var fönstren i första klassens avdelning större och fler till antalet än de i andra klassens avdelning.

I de två ovan nämnda badhusen går det också att avläsa den andra klassmarkören. Det vill säga att avdelningarna beroende på klass erbjöd fullständigt olika badmöjligheter och badupplevelser. I första klassens avdelningar fanns det vanligen både väntrum och kapprum eller garderober som var gemensamma för alla badare. Inne i

själva badavdelningen fanns det många olika bad att välja mellan och det privata hade en stor betydelse i form av skilda omklädningsrum och badrum. Det var inte enbart fokus på rengöring utan det fanns en idé om att badande skulle vara njutbart både för kropp och själ.

I andra klassens avdelning var det vanligt att det fanns tre gemensamma rum: omklädningsrum, tvättrum och bastu. I badhuset i Tammerfors trängdes till exempel två folkbadstugor bestående av bastuavdelningar och omklädningsrum med maskinrum, tvättinrättning, torkrum och verkstadsrum (bild 3). Tvättinrättningar fanns i ett antal badhus och användes både för badhusets byk och i vissa fall för badgästernas kläder. Första klassens avdelning bredde ut sig på övre våningen och beskrevs som "en finare badstuga" med tolv omklädningsrum, imbadstugor, karbadsavdelning med tre kar och två varmluftsångskåp, en duschinrättning "med duscher af flere slag" samt ett rum för baderskorna.²⁴ Baderskor fanns det vanligen både i första och andra klassens bad, men badassistansen som erbjöds i första klassens bad var mer omfattande i och med de mer varierande badformerna.²⁵ I andra klassens bad var det betoning på den praktiska rengöringen av kroppen, som skulle göras regelbundet för att hållas frisk och sund. Det erbjöds inga möjligheter att vistas i avskilda eller privata utrymmen, och varken i beskrivningar och planlösningar går det att avläsa någon idé om

24 "Modern badinrättning i Tammerfors", *Hufvudstadsbladet*, 20.12.1896, nr 296.

25 Baderskornas arbetsförhållanden var i allmänhet dåliga, speciellt de baderskor som arbetade i de mindre arbetarbadstugorna hade långa arbetsdagar och arbetade i fuktiga, kalla och varma utrymmen om vart annat. Lönen var låg och en del behövde leva på dricks. Det var inte heller ovanligt att baderskor också var prostituerade. Se t.ex. Jenny Markelin-Svensson, "Sociala missförhållanden inom baderskornas yrke i Helsingfors", *Nutid*, 01.01.1915, nr 1; "Koppleri", *Hufvudstadsbladet*, 21.08.1910, nr 225; Statistik över "Prostitutionen i Helsingfors" åren 1888–1895 i *Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning. Jemte statistiska uppgifter för samma och föregående tid*, Helsingfors stadsarkiv, arkivdatabasen Sinetti.

23 "En första klassens badinrättning", *Hangö*, 24.04.1900, nr 36.

uppmuntran till avkoppling eller återhämtning, då utrymmen eller möbler som kunnat användas till detta saknades.

Den tredje klassmarkören är att det antingen fanns skilda eller gemensamma utrymmen för kvinnor och män. I första klassens badavdelningar var det vanligare med skilda avdelningar för damer och herrar, medan det i andra klassens avdelningar i stället var vanligt med skilda badtider för män, kvinnor och familjer. Det fanns undantag till detta upplägg, men i många fall såg uppdelningen ut på detta vis. Badmöjligheter under en vecka var färre ifall badavdelningen delades mellan kvinnor, män och familjer. Ifall man inte hade möjlighet den avsedda tiden fick man helt enkelt vänta till nästa vecka eller ordna sitt badande på annat vis. Männs tid behandlades med andra ord olika beroende på om man besökte första klassens eller andra klassens bad. Hygienvanor och renlighetsrutiner som skulle stöda folkhälsan såg med andra ord olika ut beroende på klass. Arbetarna och mindre bemedlades hälsa och hygien sågs som ett problem i samhället, men samtidigt gavs de sämre möjligheter att bada och tvätta sig regelbundet.

I Einar Flinckenbergs ritningar för Lovisa badinrättning från år 1913 syns denna uppdelning i badhusets planlösning (bild 4). I den dyrare avdelningen fanns det skilda väntrum och badavdelningar för damer och herrar. Det var endast det som kallades "finnbastun" som var gemensam. I folkbadet fanns det inga skilda utrymmen för kvinnor och män, utan i annonser meddelades det i stället om olika badtider för kvinnor, män och

familjer. De två övriga klassmarkörerna syns tydligt i badhuset i Lovisa. I första klassens badavdelningar fanns omklädningsrum, badrum, duschar och ångskåp. Det erbjöds "medikamentösa bad" som tallbarrs- och kolsyrebad. I andra klassens bad fanns inget skilt väntrum utan man gick direkt in i ett gemensamt omklädningsrum, som ledde till ett gemensamt tvättrum med en dusch, och slutligen in i en gemensam "finnbastu". Första och andra klassens avdelningar var åtskilda med separata ingångar. Ingången till den dyrare avdelningen var via huvudentrén och andra klassens avdelning hade en egen mindre ingång från innergården. De fanns på så vis ing-

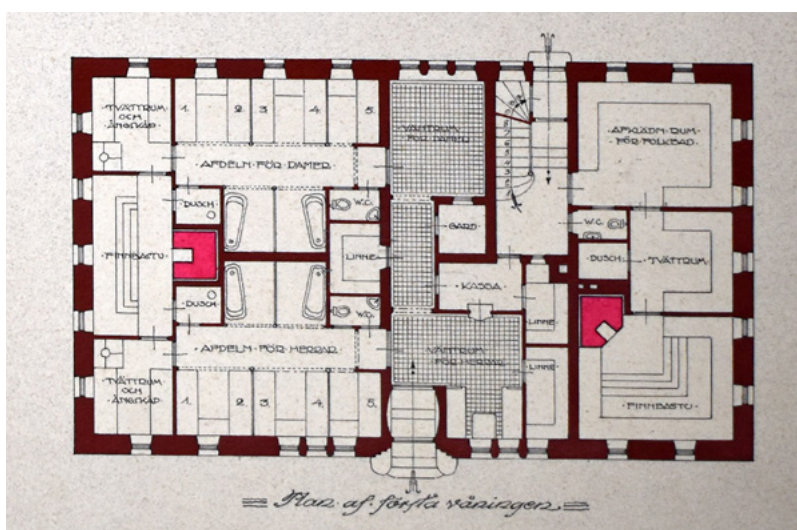

Bild 4. Einar Flinckenberg, *Detaljer av plan- och fasadritningar för badinrättning i Lovisa, 1914.* Bild: Lovisa stads museum, licens CC-BY-SA.

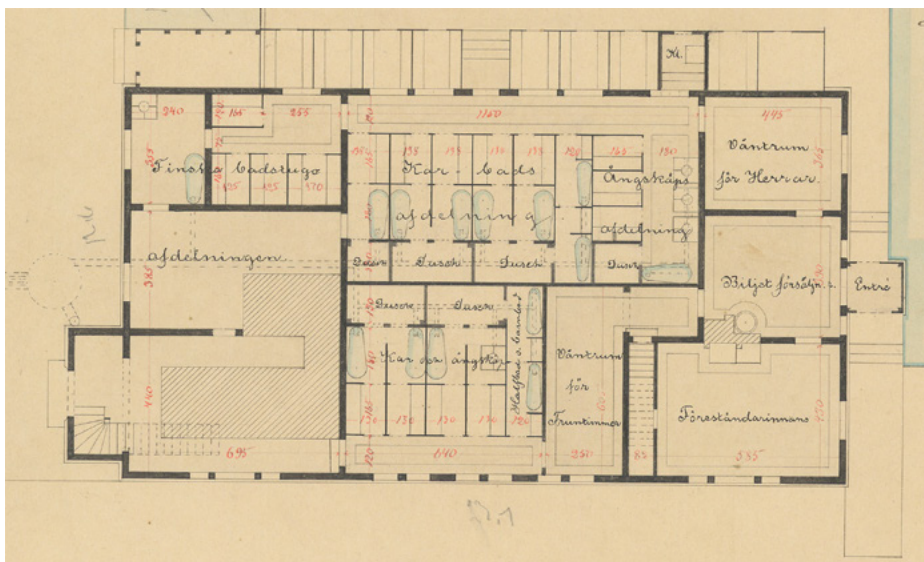

Bild 5. A. Lassel, *Detalj av planritning för badhus vid Hovrättsparken i Vasa, 1893.* Bild: Vasa stadsarkiv, alla rättigheter reserverade.

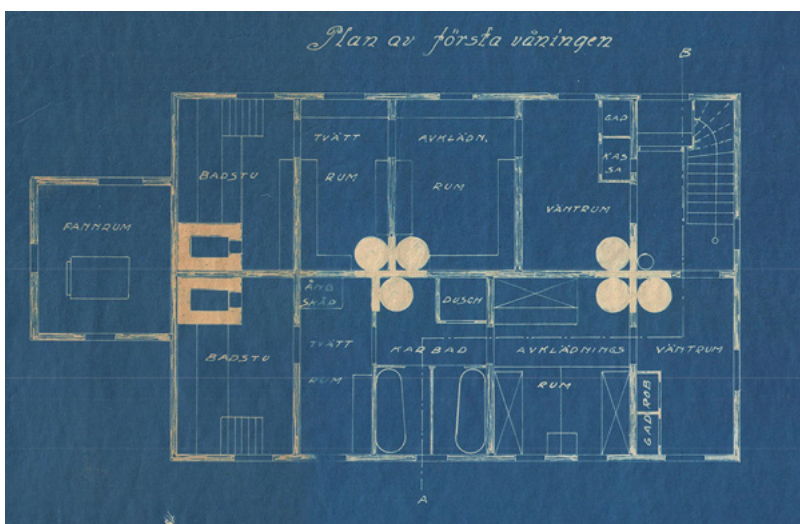

Bild 6. P.W. Granroth [?], *Detalj av planritning för badinrättning i Nykarleby, 1920.* Bild: Nykarleby stads arkiv, byggnadskontoret, licens CC-BY-SA.

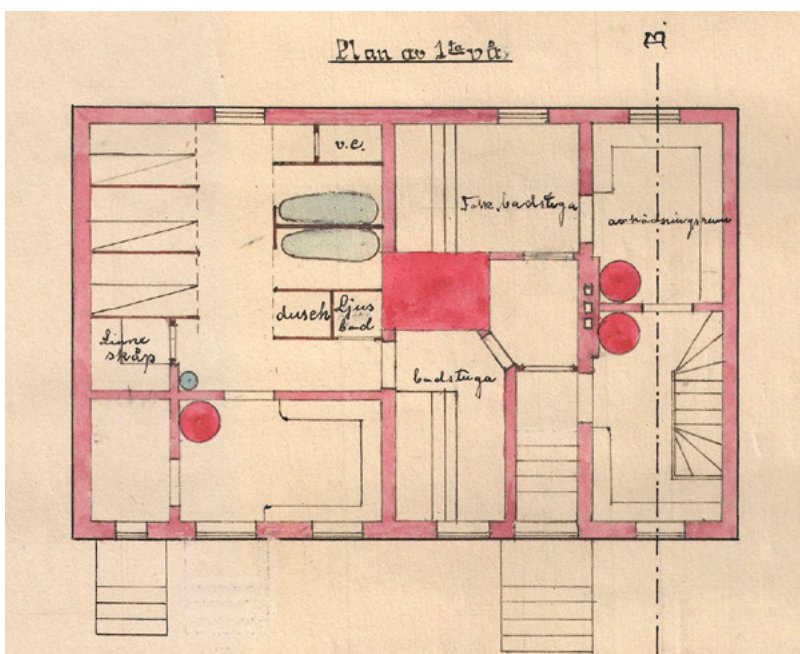

Bild 7. August Sjöblom, *Detalj av planritning för badinrättning i Nykarleby, 1928.* Bild: Nykarleby stads arkiv, byggnadskontoret, licens CC-BY-SA.

en möjlighet att badgäster i de olika avdelningarna skulle mötas. Biljettkassan var gemensam, men den huvudsakliga biljettluckan var placerad i den dyrare avdelningen.²⁶

I ett badhus i Hovrättsparken i Vasa går det att urskilja samma klassmarkörer på en förändringsritning av A. Lassel från år 1893 (bild 5). Ritningen är det enda jag hittat om detta badhus så det är oklart huruvida byggnaden förverkligats. Åtminstone visar ritningen en idé om hur badandet skulle lösas. Badhuset var indelat i första och andra klassens avdelningar, vilka var separerade ifrån varandra med skilda entréer. Första klassens avdelning hade skilda avdelningar för kvinnor och män. Efter att badgästen betalt i en biljettkassa gick hen antingen till männens eller kvinnornas väntrum. Badavdelningarna bestod av karbadsavdelningar, ångskåp och duschar. Andra klassens avdelning beskrivs på ritningen som den ”finska badstugo afdelningen” och var gemensam för kvinnor och män. Både från herr- och damavdelningen var det möjligt att ta sig till den finska badstugan längs med två korridorer. Det syns ett par mindre bås, ett badkar och ett ångskåp på ritningen. Bastuns placering är oklar utgående från ritningen.

I mindre badhus återfinns också planlösningar som var uppdelade enligt klass. På två förslagsritningar för badhus i Nykarleby från år 1920 och 1928 fanns det både första klassens avdelningar och folkbadstugor (bild 6 & 7). Första klassens avdelningar hade skilda omklädningsrum, skilda karbadsrum, duschar, ångskåp, ljusbad, tvättrum samt en bastu. Andra klassens avdelning hade likadant som tidigare exempel gemensam bastu, gemensamt tvättrum och gemensamt omklädningsrum. Ritningen från 1928 visar också att det var planerat skilda ingångar till de olika avdelningarna. De båda badhusen hade inga skilda avdelningar för män och kvin-

26 "Lovisa nya badinrättning", *Östra Nyland*, 01.07.1914, nr 48; "Nya badinrättningen", *Östra Nyland*, 27.11.1915, nr 92.

nor utan troligt är att det i stället skulle finnas skilda badtider.

Sammanfattningsvis kan man säga att redan innan badaren steg in i badhuset behandlades hen utgående från ett sätt som sågs passande för hens klasstillhörighet. Skilda ingångar, skilda avdelningar och skilda eller gemensamma utrymmen för kvinnor och män varierade beroende på klass. Första klassens badare kunde välja mellan olika bad och det fanns vanligen skilda avdelningar för könen, medan andra klassens badare erbjöds bastubad och hade gemensamma utrymmen och i stället skilda badtider för kvinnor och män. Klass återkommer i alla badhus under hela tidsperioden och synen på klassuppdelning verkar ha varit relativt konstant både över tid och plats.

Badhusens interiörer

För att hitta samband mellan klass och utrymmen granskas hur de olika avdelningarnas interiörer utformats och inretts. Förekomsten av olika material, möbelkomfort och det som kan beskrivas som ljus och luft samt hur det skiljer sig åt mellan första klassens och andra klassens avdelningar ger ledtrådar för hur maktutövande tar sig uttryck i badhusens interiörer.

Thermae badinrättning i Åbo hade en påkostad första klassens avdelning. Badhuset fanns i affärs- och bostadshuset Prima ritat av Frithiof Strandell 1904–1905. Det erbjöds karbad, ångskåp, duschar, finnbadstuga, privata omklädningsrum och badrum och romerskt bad. Interiören beskrivs ingående i dagspressen:

Vända vi oss först till dam-afdelningen, möter oss här ett väntrum, möbleradt med soffor och stolar, öfverdragna med grönt kläde och hvars golv betäckes med brysselmattor. [--] Golfven öfveralt i inrättningen äro belagda med lapidit samt betäckta med linnemattor samt i badhytterna med japanska säfmattor. Vägarna i

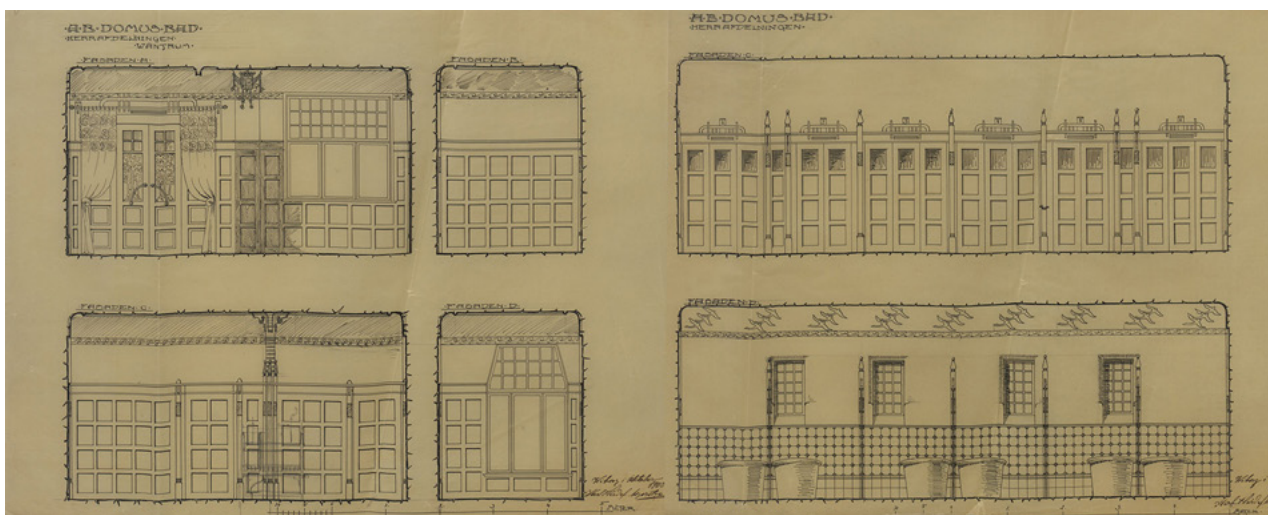

Bild 8. Karl Hård af Segerstad, *Detaljer av interiörritningar för Domus bad i Viborg*, 1903. Bild: Finlands Arkitekturmuseums arkiv, alla rättigheter reserverade.

rummen äro målade i ljus-gröna, -blå, -röda och -gula oljefärger samt enkelt dekorerade af målarmästaren Samuel Koskinen. Fönstren, försedda med gardiner af grönt kläde, äro anbragta högt under taket; detta för undvikande af drag i badhytterna. [--] Badhytterna, hvars väggar bestå af glas och porslin, äro försedda med rymliga kar af gjutjärn, invändigt hvitt emaljerade, alt af amerikansk tillverkning. Ångskåpen, tillverkade af askträ, äro af ny konstruktion, med ledningar för såväl torr som fuktig ånga, försedda med bekväm hvilstol, ringleddning m.m. samt tillströmningen af ånga så reglerad, att den badande aldrig blir i tillfälle att "skälla" sig i dessa skåp.²⁷

Möblemanget var med andra ord ansevärt i både mängd och utseende. Den fasta interiören hade målade och dekorerade väggar och det fanns glas- och porslinsväggar som skilde badhytterna ifrån varandra. Badkaren och ångskåpen beskrivs och följer samtida materialutvecklingar. Badkarens material var nämligen enligt samtida annonser vanligen gjorda av zink eller järnplåt under 1800-talets sista årtionden. Badkar av cement, koppar och ek omnämndes också. I början av

1900-talet började det förekomma annonser för engelska och amerikanska gjutjärnsbadkar med emaljerad yta. I en auktionsannons för *Thermæ* såldes utöver emaljerade gjutjärnsbadkar också kar i zink och emalj samt badkar av mosaik som utlovades vara syrefasta, vilket krävdes för olika typer av medicinska bad.²⁸ Ångskåpen i *Thermæ* var i askträ och i andra badhus beskrivs ångskåp som var gjorda av marmorcement.²⁹ De olika duscharna beskrivs sällan mer ingående och ifall det fanns bassänger omnämndes främst storlek och djup medan material och utseende inte beskrevs närmare.³⁰

Domus bad i Viborg hade en kort verksamhetstid på några år. Det finns dock utförliga inredningsritningar från år 1903 av Karl Hård af Segerstad bevarade (bild 8). Det är oklart

27 "En modärn badinrättning i Åbo", *Åbo Tidning*, 09.11.1905, nr 305.

28 Se t.ex. "Till salu", *Åbo Tidning*, 17.08.1890, nr 221; "Badkar", *Hufvudstadsbladet*, 02.05.1903, nr 114; "Amerikanska badkar", *Lördagen*, 20.01.1900, nr 3; "Aura badinrättnings lösegendom", *Åbo Underrättelser*, 13.02.1907, nr 43; "Medels offentlig frivillig auktion", *Åbo Underrättelser*, 11.09.1918, nr 175.

29 Se t.ex. "Centrals badinrättning", *Hufvudstadsbladet*, 24.11.1894, nr 275.

30 Se t.ex. beskrivning av cirkeldusch i "Laruviks badanstalt i Norge", *Folkets blad*, 01.01.1894, nr 6: och beskrivning av en bassäng i "En tillökning till stadens badanstalter", *Finland*, 19.9.1886, nr 217.

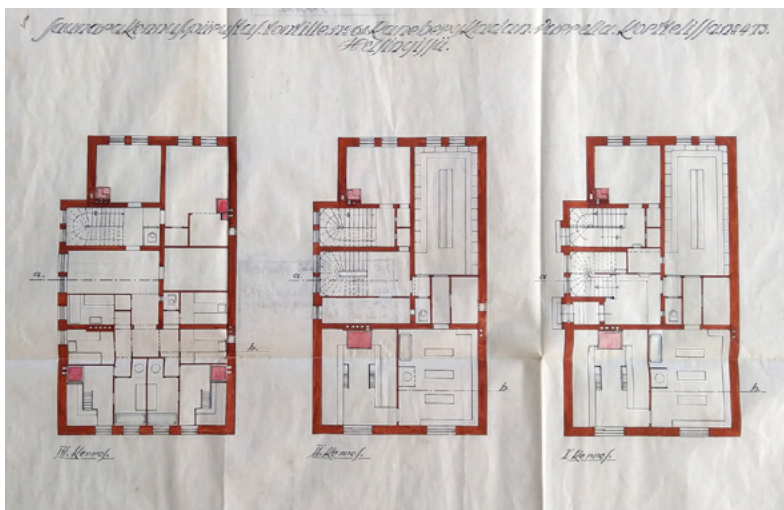
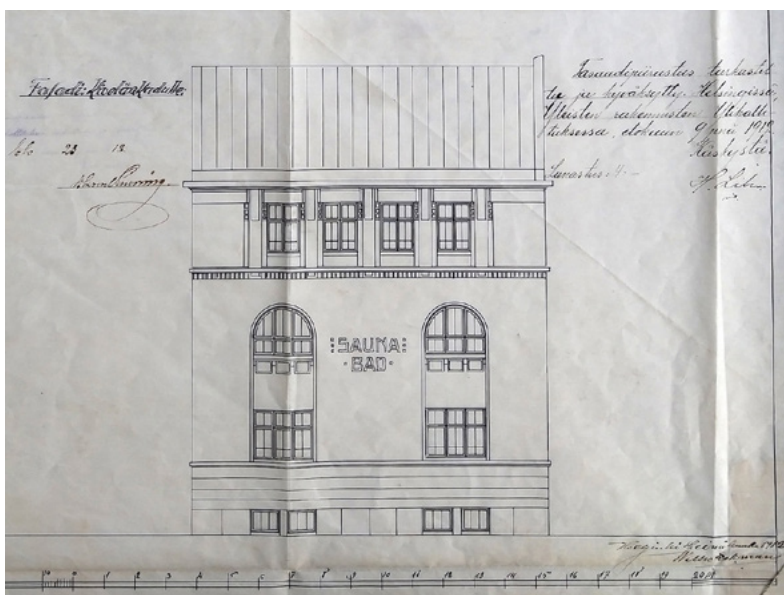

Bild 9. Vilho Lekman, Plan- och fasadritningar för Bad Urho i Helsingfors, 1913. Bild: Helsingfors stadsarkiv, licens CC BY 4.0.

utgående från beskrivningar och planlösningar om det också funnits en folkbadstuga. Om badhusets interiörer förverkligades exakt så som ritningarna visar är inte möjligt att bevisa men det nyöppnade badhuset beskrivs i dagspressen som "modärnt" och "tidsenligt" och första klassens avdelningar på skilda våningar för damer och herrar beskrivs som att de "lämna intet öfrigt att önska i afseende å bekvämlighet och properhet". Omklädningsrummen beskrivs som särskilt trevliga med "dörrar och väggar i mahogny färg" och badkaren "äro af fajans, skinnande hvita".³¹ På interiörritningar på badhuset ser man halvkaklade väggar och väggdekorer i

form av bårder i en av karbadsavdelningarna. Mellan varje badkar fanns mellanväggar som bidrog till en mer privat badstund och fönster som bidrog till naturligt ljusinsläpp. I ett väntrum var väggarna inredda med träpanel och det fanns stora fönster. Draperier eller gardiner var inplanerade vid dörren och dörrens fönsterglas hade dekorationer.

I Lovisa badinrättning från år 1914 (bild 4) beskrivs första klassen avdelning ingående. Väntrummen för herrar och damer hade både bruna väggar och vitt tak. I männens väntrum fanns ett möblemang av mörkbetsad björk och i kvinnornas väntrum fanns "en ljus och bekväm korgmöbel". Vidare beskrivs badhuset:

31 "Ur dagskrönikan. Domus bad", *Wiborgs Nyheter*, 27.06.1904, nr 145.

Väggarna i afklädningsrummen, som afstängas medels gula gardiner, äro hållna i ljusblå och britserna i elfenbensfärg. De senare komma i den närmaste framtiden att förses med rotingsbottnar, hvilka betydligt underlätta renhållningen. Badhytterna äro försedda med kakelväggar, medan golfven äro belagda med metzerplattor, omväxlande röda och hvita. Karen som taga sig mycket snygga och trefliga ut, äro gjorda af gjutjärn och hvitemaljerade. [...] Bredvid badhytterna är duschrummet beläget. I gångens bortersta ände leder en dörr till ett rum, hvarest ångskåpen äro placerade, och är detta tillika ett tvättrum för de badgäster, hvilka begagna sig af finnbadstugan, hvilken befinner sig alldeles invid tvättrummet.³²

Inredningen verkar ha varit tämligen påkostad med hållbara och tåliga material som kakelväggar och emaljerade gjutjärnsbadkar. I texten beskrivs avdelningen som ”vacker”, ”proper” och ”storstadsmässig”. Andra klassens avdelning beskrivs i korta ordalag och består av ett stort ”afklädningsrum” med gulmålade träsoffor, ett tvättrum med duschar och en ”finnbadstuga, som med sin snygga och rymliga lafve tager sig helt inbjudande ut”. Andra klassens avdelningar beskrivs sällan mer ingående. Troligt är ändå att golven i badavdelningarna var av cement eller kakel och att bastulavar var av trä eller kaklade. I omklädningsrummen fanns det bänkar eller soffor i trä och möjlighet till att hänga upp sina kläder. Badmöjligheterna var färre och det var oftast fokus på bastubad. Utöver det fanns det vanligen ett rum som kallades tvättrum och ett gemensamt omklädningsrum. I en del badhus finns det på ritningarna ett badkar, ett ångskåp eller en eller ett par duschar inplanerade i tvättrummet.

I Helsingfors öppnade Bad Urho år 1913 (bild 9). Det var byggmästare Vilho Lekman som utfört

32 ”Lovisa nya badinrättning”, *Östra Nyland*, 01.07.1914, nr 48.

ritningarna och han hade enligt en tidningstext ”i utlandet studerat moderna badinrättningar och är fackman på området”. Badhuset hade ”enskilda bad” på översta våningen och på första och andra våningen ”allmänna bad” för kvinnor och män i olika våningar. De enskilda baden hade en ”proper väntsal med bekväma korgmöbler”, finska badstugor, ångskåps- och karbadsrum och åtskilda omklädningsrum där temperaturen ”hålles sval”. De allmänna baden beskrivs båda ha varsitt ”väldigt afklädningsrum” som rymmer tvåhundra personer samt stora tvättrum och badstugor. För rengöring av de allmänna baden användes ”en högtrycksledning från pannrummet med blandning af varmt och kallt vatten”. Det blir en tydlig skillnad mellan det intima, och njutbara på översta våningen och det mer pragmatiska och nödvändiga rengörandet av både kropp och utrymme på de nedre våningarna. Materialvalen verkar ha varit genomgående både i de enskilda och allmänna baden. Golven beskrivs vara av mosaik, väggarna har en ljus oljefärg och det fanns elektrisk belysning och värmeledning i båda avdelningarna.³³ Tekniska framsteg som elektricitet, men också utveckling av vattenledningar och avlopps nätverk var konkreta saker som möjliggjorde badhusens verksamhet.³⁴

Det bevarade bildmaterialet på badhusens interiörer är främst från badhuset Mariebad i Helsingfors (bild 10 & bild 11). Mariebads verksamhet började redan 1829 och byggnaden som interiörbilderna är tagna ifrån är från 1844 och

33 ”Ny modern badinrättning i Tölö. Bad Urho”, *Hufvudstadsbladet*, 23.04.1913, nr 109.

34 Åström, ”Stadssamhällets omdaning”, 196–199.

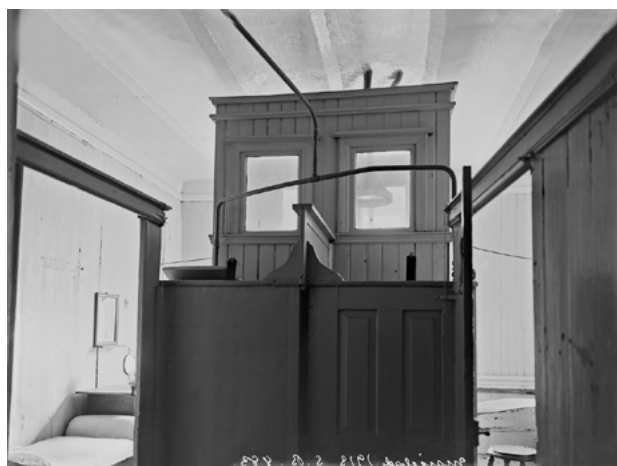

Bild 10. Signe Brander, *Fotografier från Mariebad i Helsingfors*, 1913. Bild: Helsingfors stadsmuseums bildarkiv, licens CC BY 4.0.

arkitekten var C. J. C. Gustavsson.³⁵ Fotografierna som togs av Signe Brander år 1913 ger en bild av hur en badavdelning för herrskap och en folkbadstuga kunde ta sig uttryck under den tidsperioden. Första klassens avdelning som man steg in i genom huvudingången mot gatan hade skilda omklädningsrum samt privata utrymmen för bad (bild 10). Avdelningen hade god belysning både i form av ljusinsläpp genom fönster

och från lampetter. Stoppade möbler, kuddar, speglar, stolar, bord och andra bekvämligheter fanns också.

Andra klassens anspråkslösa ingång fanns på innergården (bild 11). På fotografierna ser det ut som att badaren måste ta sig genom trånga och mörka gångar för att ta sig till ett gemensamt omklädningsrum. I gången eller korridoren fanns ett plankgolv och innanför dörren en söndrig matta. Avdelningen fanns i källarvåningen och små fönstergluggar släppte in endast sparsamt med ljus. Ett par fotogenlampor fanns både i korridoren och i omklädningsrummet. Omklädningsrummets inredning bestod av bänkar och en knopplista i trä. Golvet ser ut att ha varit av betong eller cement och samma material har tro-

35 Sinikka Vainio, "Public Saunas in Helsinki" i *Dorf- und Stadtkultur: der gegenseitige Einfluss von Dorf- und Stadtkultur im 20. Jahrhundert bei den finnisch-ugrischen Völkern und ihren Nachbarn*, toim. Bo Lönnqvist, Matti Räsänen & Ildikó Lehtinen (Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura 1987), 158; Jan Alanco & Riitta Pakarinen, *Signe Brander. Valokuvia Helsingistä ja helsinkiläisistä vuosilta 1907–1913. Fotografier av Helsingfors och helsingforsbor 1907–1913*, (Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum 2014), 150–153.

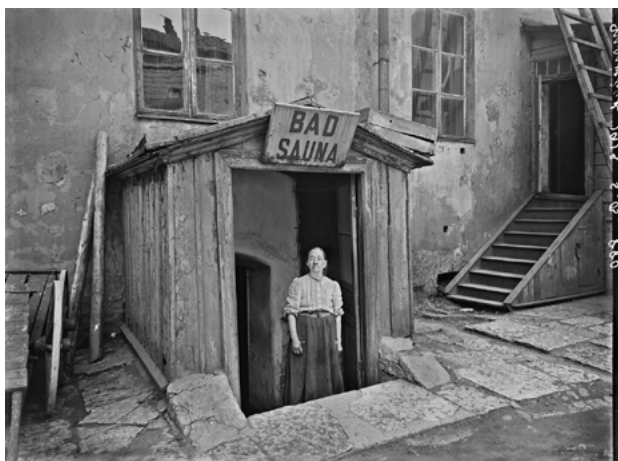

Bild 11. Signe Brander, *Fotografier från Mariebad i Helsingfors*, 1913. Bild: Helsingfors stadsmuseums bildarkiv, licens CC BY 4.0.

ligtvis använts i bastuutrymmet. Bastulaven var i trä och på laven kan man skymta bastukvastar.

Andra klassens avdelningar och arbetarbadstugor var inte alltid till belåtenhet bland arbetarna, de användes i vissa fall till annat än vad de var avsedda och sågs också som platser där det som uppfattades som omoraliskt beteende kunde florera.³⁶ Arbetarbadhusen i Helsingfors beskrivs i tidningen *Arbetaren* år 1902 som ”trångt byggda utan hänsyn till de skilda könen, osnygga, med en snäsig betjäning, äro de synbarligen upprätthållna på spekulatior”. I samma tidningstext står det att arbetarna börjat inrätta badhus

i de egna bostadsbolagen.³⁷ Arbetarna nöjde sig inte med det som samhället erbjöd dem utan tog saken i egna händer och började upprätta badhus som levde upp till deras förväntningar på en god badupplevelse.

Interiörerna och materialvalen i badhusens avdelningar visar att det fanns en uppfattning om att olika samhällsklasser hade olika hygienbehov. I andra klassens avdelningar återskapades hygienvanor som redan fanns etablerade i bastukulturen där gemensamma och anspråklösa badutrymmen hörde till vanligheten. I första klassens avdelningar introducerades en ny urban badrutin med olika badformer, påkostade interiörer och privata utrymmen. Alla skulle

36 Tom Crook, “Power, Privacy and Pleasure. Liberalism and the modern cubicle”, *Cultural Studies*, Vol 21, Issue 4–5 (2007), 564–565; Petri, “At the bathhouse”, 44 & 50. Renner, “A Nation that Bathes Together”, 520–526.

37 ”Bad”, *Arbetaren*, 29.11.1902, nr 47.

vara rena, men ramarna för hur det skulle gå till varierade stort.

Badhusen som uttryck för synen på klass

Foucault beskriver att maktutövande kan innebära att individer ges rätt att vara olika, men också att åtskillnaden kan vara påtvingande och beröva individer från att vara något annat än vem hen anses vara.³⁸ I badhusens exteriörer uttrycks skillnaden mellan människor genom att huvudingången var till för första klassens badare, vilka därför synligt kunde komma och gå från badhuset, medan andra klassens badare fick gå in i badhuset via en bakdörr. Redan innan badgästerna steg in i badhuset separerades och definierades de enligt klasstillhörighet. Detta skilde sig åt från badhus internationellt. Arbetarklassbadhusen utomlands gömdes inte undan på samma sätt utan det skapades typologi för badhusens arkitektur och badhusen fick ha en framträdande roll i stadsbilden. Avsikten med badhusen var att disciplinera både kroppslig och själslig renlighet. De allmänna badhusen skulle stå till tjänst med att skapa rena och hälsosamma invånare, och med en ren kropp var idén att även det moraliska beteendet och det mentala måendet skulle främjas. Kroppslig renlighet skulle därför skapa mer villiga och effektiva arbetare, vilket skulle ha en positiv effekt på samhällets ekonomi.³⁹

Åtskillnaden mellan samhällsklasser förstärktes också med skilda badavdelningar. Planlösningar understödde idén om att olika samhällsklasser inte skulle mötas och att de hörde hemma i olika utrymmen. Ett och samma badhus välkomnade på så vis olika samhällsklasser, men de separerades med olika ingångar och olika rum att vistas

i för att upprätthålla homogena sociala miljöer, vilket var ett fenomen som förekom både utomlands och i Finland.⁴⁰ Samtidigt fanns det i de finländska badhusen baderskor som assisterade badarna, vilka troligen inte hörde till samma samhällsklass som de som besökte första klassens bad, och klassöverskridande möten kunde ske om än i en konstellation där den ena var anställd, och i vissa fall beroende av dricks, och den andra var betalande gäst.

Första klassens badare fick också välja mellan karbad, ångskåp, olika typer av duschar, romerska bad, bassängbad och bastubad medan andra klassens badare främst erbjöds bastubad i anslutning till ett tvättrum. I första klassens bad fanns det skilda avdelningar för kvinnor och män vilket gav upphov till större utbud av badtider än i andra klassens bad där utrymmena i många fall var gemensamma och könen i stället separerades med skilda badtider. Att en viss grupp ges möjlighet till att välja medan en annan grupp hindras göra detsamma kan ses som kontrollerande och disciplinerande av människors frihet och tidsanvändning och således en styrning eller en definition av hur individer bör leva sina liv.

En annan åtskillnad mellan samhällsklasser var att den privata badupplevelsen endast fanns i första klassens avdelningar, där det var vanligt med skilda utrymmen för både bad och ombyte. Andra klassens badare badade i sin tur bastu i gemensamma utrymmen såsom den badtraditionen föreskrev. Rätten och möjligheten till ett privat utrymme har i internationell badhusforskning setts ur olika synvinklar. Crook beskriver att en stund för sig själv var ett privilegium tillägnad medelklassen och högre samhällsklasser, medan gemensamma och ofta trånga utrymmen sammankopplades med fattigdom och ohälsa.⁴¹ Samtidigt kan det privata också ha en disciplinerande roll i och med att det förhindrar sociala

38 Foucault, "The Subject and Power", 331; Crook, "Power, Privacy and Pleasure", 551.

39 Crook, "Schools for the moral training of the people", 24–26; Renner, "A Nation that Bathes Together", 505–506.

40 Petri, "At the bathhouse", 42; Crook, "Schools for the moral training of the people", 30–33.

41 Crook, "Power, Privacy and Pleasure", 552.

kontakter. Det disciplinära förstärks ytterligare av att badhus ofta var övervakade. I de tyska och amerikanska badhusen förhindrades socialisering uttryckligen i arbetarbadhusen med hjälp av privata bås både för ombyte och dusch samt övervakare som slussade badaren genom de olika stegen i badhuset.⁴² Övervakning fanns också i de finländska badhusen, men andra klassens badare gavs ändå möjlighet till den socialisering som det gemensamma bastubadet erbjöd. Bastubad var en bekant badform från tidigare för arbetarklassen. Bastubad kan därför knappast ha setts som en påtvingad eller konstlad badform för andra klassens badare, utan det är i stället möjligt att upprättandet av första klassens avdelningar var ett sätt för första klassens badare att separera sig från en badtradition som inte ansågs passande för högre samhällsklasser. Det är möjligt att bastubadandet inte passande in i de högre samhällsklassernas identitetsskapande och de normer och värderingar som skapades kring upprätthållandet av den personliga hygien.

Första klassens badavdelningar erbjöd också badarna en annan bekvämlighet än vad som fanns i andra klassens avdelningar vilket visar att det fanns en idé om hurudan njutning som var passande för vilken samhällsklass. Inredningen i första klassens bad understödde en idé om att badupplevelsen skulle vara njutbar, både material och möblemang var avsedda för komfort. I andra klassens bad var det fokus på det praktiska, det vill säga att bli ren. Möblemanget bestod av det absolut nödvändiga och materialen var hållbara och lätta att rengöra. Det kan ses som en form av skapande av sanning eller identitetsskapande⁴³ gällande vilken typ av badupplevelse som var passande för vilken samhällsklass, vilket i förlängningen också kan tolkas som maktutövande i och med att det var medelklassen eller högre samhällsklasser som uppförde och således också dikterade badhusens utformning och verksamhet.

42 Renner, "A Nation that Bathes Together", 507–510 & 520.

43 Foucault, "The Subject and Power", 330–331.

Ljus och luft var också en klassmarkör i de finländska urbana badhusen. Badhusens planlösningar visar att största delen av badhusen bestod av första klassens avdelningar. De avdelningarna fanns också ofta på de övre våningarna och var målade i ljusa färger, hade elektrisk belysning och stora fönster. Andra klassens avdelning var mindre i storlek och fanns vanligen på första våningen eller i källarvåningen där naturligt ljusinsläpp var begränsat. Det framväxande industriella samhället möjliggjordes på grund av den arbetande klassen, och främjandet av välfärden var därför beroende av arbetarnas insatser.⁴⁴ Internationellt ansågs kroppslig renlighet främja också god moral och gott leverne. Arbetarnas personliga hygien ansågs därför ha betydelse för samhällets utveckling och det upprättades badhus enkom för dem. Idéer om ljus och luft hade en inverkan på planeringen av badhusen, och exempelvis Renner beskriver att stora fönster och rikligt med ljusinsläpp användes i de amerikanska arbetarklassbadhusen, vilket kan tolkas ha varit ett sätt att främja inte bara hygien utan moral.⁴⁵ Denna syn verkar inte ha funnits för andra klassens avdelningar i det finländska samhället, utan istället var de stora fönstren vanligen placerade i första klassens avdelningarna. Således var fokus i stället snarast på att markera skillnaden mellan samhällsklassers olika badbehov.

Att byggnader kan både skapa och upprätthålla normer och värderingar gör att de kan ses som aktiva deltagare i skapandet av en disciplinär kultur rörande renlighet och hygien.⁴⁶ De finländska badhusen kan anses spegla samtida normer om olika samhällsklassers hygienbehov. Samtidigt är användare inte passiva när de vistas och tar i bruk ett utrymme. Trots beslut om användning och trots övervakning kan ändå an-

44 Michel Foucault, *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*, (New York: Vintage Books Edition 1988), 229.

45 Renner, "A Nation that Bathes Together", 510–511 & 516.

46 Saarikangas, *Asunnon muodonmuutoksia*, 30–32.

vändarna i sista hand besluta hur de beter sig i ett utrymme och hur det används. Det kan uppstå ett motstånd mot vem man som användare förväntas vara.⁴⁷ Detta kan sträcka sig till att byggnader inte används, och att nya i stället uppstår, vilket också hände med badhusen i och med att arbetarna exempelvis började uppföra badstugor i bostadsbolagen. De normer som dikterades för hur arbetarklassen skulle sköta sin personliga hygien passade inte in på deras självuppfattning. Det handlade inte nödvändigtvis om att badformen bastubad som erbjöds inte föll i smaken utan hur badaren togs emot och behandlades i förhållande till första klassens badare.

Badhusen kan ses som en form av maktutövande i och med att de tydligt gjorde skillnad på vilka samhällsklasser som erbjöds mer bekvämligheter och vilka som erbjöds mer enkla badupplevelser. Badhusens funktion upphörde när det blev vanligare med badrum i bostäderna och gemensamma bastur i bostadsbolag. Badhus med avdelningar för olika samhällsklasser kan därför anses spegla den tid de uppfördes i, en tid då ideologiska frågor gällande hygien och hälsa uppmärksammades och engagerade runt om i samhället.

FM **Julia Svarvar** är doktorand i konstvetenskap vid Åbo Akademi och skriver sin avhandling om urbana badhus i Finland ca 1870 till 1930.

47 Foucault, "The Subject and Power", 329; Park, *Ideals of the body*, 23–24; Saarikangas, *Asunnon muodonmuutoksia*, 32.

Käll- och litteraturförteckning

Alanco, Jan & Riitta Pakarinen. *Signe Brander. Valokuvia Helsingistä ja helsinkiläisistä vuosilta 1907–1913. Fotografier av Helsingfors och helsinforsbor 1907–1913*. Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum, 2014.

"Amerikanska badkar", *Lördagen*, 20.01.1900, nr 3.

"Aura badinrättnings lösegendom", *Åbo Underrättelser*, 13.02.1907, nr 43.

"Badkar", *Hufvudstadsbladet*, 02.05.1903, nr 114.

"Bad", i *Arbetaren*, 29.11.1902, nr 47.

"Centrals badinrättning", *Hufvudstadsbladet*, 24.11.1894, nr 275.

Crook, Tom, "Power, Privacy and Pleasure. Liberalism and the modern cubicle", *Cultural Studies*, Vol 21, Issue 4–5 (2007), 549–569, <https://doi.org/10.1080/09502380701278954>.

Crook, Tom "'Schools for the moral training of the people': Public Baths, Liberalism and the Promotion of Cleanliness in Victorian Britain", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 13:1 (2006), 21–47, <https://doi.org/10.1080/13507480600586700>.

"En första klassens badinrättning", *Hangö*, 24.04.1900, nr 36.

"En modärn badinrättning i Åbo", *Åbo Tidning*, 09.11.1905, nr 305.

"En tillökning till stadens badanstalter", *Finland*, 19.9.1886, nr 217.

Foucault, Michel, *History of sexuality, Vol 1. An Introduction*. New York: Vintage Books Edition, 1990.

Foucault, Michel, *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage Books Edition, 1988.

Foucault, Michel, "Society must be defended". *Lectures at the Collège de France, 1975-76*. New York: Picador, 2003.

Foucault, Michel, "The Subject and Power" i *The Essential Foucault. Selections from essential works of Foucault, 1954-1984*, ed. Paul Rabinow & Nicolas S. Rose, New York: New Press, 2003, 128–129.

Harjula, Minna. *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveystoiminta 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press, 2007.

"Helsingfors har för kort tid sedan ökats med en ny badinrättning", *Östra Finland*, 24.1.1895, nr 20.

Kindblom, Inga. *Badhus. Bad och badande före 1950*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet 1995.

"Koppleri", *Hufvudstadsbladet*, 21.08.1910, nr 225.

Ladd, Brian K. "Public Baths and Civic Improvement in Nineteenth-Century German Cities", *Journal of Urban history*, Vol. 14 No. 3 (1988), 372–393, <https://doi.org/10.1177/009614428801400304>.

"Laruviks badanstalt i Norge", *Folkets blad*, 01.01.1894, nr 6.

"Lovisa nya badinrättning", *Östra Nyland*, 01.07.1914, nr 48.

Markelin-Svensson, Jenny, "Sociala missförhållanden inom baderskornas yrke i Helsingfors", *Nutid*, 01.01.1915, nr 1.

"Medels offentlig frivillig auktion", *Åbo Underrättelser*, 11.09.1918, nr 175.

"Modern badinrättning i Tammerfors", *Hufvudstadsbladet*, 20.12.1896, nr 296.

"Nya badinrättningen", *Östra Nyland*, 27.11.1915, nr 92.

"Ny modern badinrättning i Tölö. Bad Urho", *Hufvudstadsbladet*, 23.04.1913, nr 109.

Park, Sun-Young. *Ideals of the Body. Architecture, urbanism, and Hygiene in Postrevolutionary Paris*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2018.

Petri, Olga "At the bathhouse: municipal reform and bathing commons in late imperial St. Petersburg", *Journal of Historical Geography*, Vol. 51 (2016), 40–51, <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2015.11.004>.

"Polisordning för Åbo stad" i *Åbo Adresskalender. Särskilda i Åbo gällande förordningar, reglementen och taxor samt andra allmänna uppgifter*, 1.1.1908, Nationalbibliotekets digitala samlingar, [digi.kansalliskirjasto.fi](https://digikansalliskirjasto.fi).

Renner, Andrea, "A Nation that Bathes Together: New York City's Progressive Era Public Baths", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 67, No. 4 (2008), 504–531, <https://doi.org/10.1525/jsah.2008.67.4.504>.

Saarikangas, Kirsi. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: SKS, 2002.

Statistik över "Prostitutionen i Helsingfors" i Helsingfors drätselkammars *Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning. Jemte statistiska uppgifter för samma och föregående tid, 1888–1895*, Helsingfors stadsarkiv, arkivdatabasen Sinetti, <https://yksa.disec.fi/Yksa4/public/HELKA/>

Suomen Terveystoimitus, 1889.

Suvikumpu, Liisa. *Suomalaiset kylpylät. Kotimaisen kylpyläkulttuurin historiaa*. Helsinki: SKS 2014.

Tidskrift för hälsovård, 1891.

"Till salu", *Åbo Tidning*, 17.08.1890, nr 221.

"Ur dagskrönikan. Domus bad", *Wiborgs Nyheter*, 27.06.1904, nr 145.

Vainio, Sinikka. "Public Saunas in Helsinki" i *Dorf- und Stadtkultur: der gegenseitige Einfluss von Dorf- und Stadtkultur im 20. Jahrhundert bei den finnisch-ugrischen Völkern und ihren Nachbarn*, toim. Bo Lönnqvist, Matti Räsänen & Ildikó Lehtinen, 155–172. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1987.

Åström, Sven-Erik. "Stadssamhällets omdaning" i verket *Helsingfors stads historia*. IV delen, andra bandet: [Perioden 1875-1918], red. Ragnar Rosén m.fl., 8–327. Helsingfors: Helsingfors stad, 1956.